

Валерій Скотний, доктор філософських наук, професор, академік, ректор
Дрогобицького державного педагогічного університету
ім. І. Я. Франка

ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ

“Власність має бути спільною лише у відносному значенні, а взагалі – приватною. Адже коли турбота про неї буде поділена між різними людьми, серед них зникнуть взаємні докори; навпаки, вийде велика вигода, оскільки кожен буде старанно ставитися до того, що йому належить; завдяки ж колективності у використанні власності вийде згідно з прислів'ям: “У друзів все спільне”.

Аристотель

Постановка проблеми. Загальна тенденція розвитку сучасного розвитку економічних знань характеризується розширенням і поглибленням уявлень про об'єкт економічної науки, переходом, насамперед, від аналізу переважно суто економічних структур до філософського вивчення економічних процесів як частини соціально-культурного та духовного оточення, що обумовлює ці процеси.

Розширення поля досліджень економічної науки висуває низку важливих теоретичних і методологічних проблем, які вимагають комплексного вивчення та філософського аналізу. Насамперед, це обґрунтування статусу і функцій економічної науки, її місця в загальній системі пізнавальної діяльності. Із проблемою природи економічного знання тісно пов'язані також питання співвідношення економіки й ідеології, економіки та політики, які нині привертають увагу спеціалістів різного профілю. Найважливішим завданням також є вивчення взаємодії економіки зі всіма різноманітними проявами духовного життя. Питання про співвідношення економічного буття з різними формами суспільної свідомості виступають як соціально-психологічна та культурологічна проблема. Її розробка в межах філософії неминуче повинна враховувати різні духовні артефакти.

Філософія економіки – це дисципліна, яка розглядає онтологічні, гносеологічні та методологічні аспекти економіки. *Це філософське вчення про економічну реальність.* Філософія економіки націлена на осмислення основ економічного буття як однієї з найважливіших сфер людського життя та суспільства. Спираючись на філософські категорії і принципи, вона виявляє сутнісні аспекти економічних явищ і процесів. Філософський підхід до економічного життя передбачає висвітлення

фундаментальних тенденцій і закономірностей відношень людини з природою, а також стосунки людини з людиною в процесі трудової діяльності.

Філософію економіки слід відрізнити від економічної філософії. Вона розглядає різні діяльні сили, засоби та здібності людини в багатовекторному полі соціуму та гуманістичній перспективі її розвитку. Економічна філософія розкриває сутність економічних процесів у суспільстві в їхньому людському вимірі, через усю сукупність форм життєдіяльності суспільства й індивіда. *Економічна філософія – це визначена сукупність понять, яка є новою стилістикою в інтелектуальному осмисленні економічного буття.* У змістовному плані це означає, що наша увага має переключитися з визначення економічного життя (економіки), яка самодостатня в цілокладанні джерел розвитку зовнішнього середовища (існування та життєдіяльності людини), до його розуміння як засобу перетворення індивідом зовнішнього світу, як феномена самозміни самої людини. Самозміни – це перетворення людиною не лише свого внутрішнього світу, але й предметно-різноманітних форм своєї економічної життєдіяльності. Це сприяє розвитку філософських досліджень: для них виникають стимули залучати до своїх досліджень нові підходи до людського буття, нові уявлення про реалізацію в ньому (або відчуженості від нього) економічних форм.

Економіка має власні критерії опису людського буття. Але у всі часи люди задумувалися над такими питаннями: *Як вижити? Як забезпечити добробут? Що є джерелом багатства? Чому існує майнова нерівність?* А також над багатьма іншими загальнолюдськими питаннями. Всі вони мають “смысложизненный” характер, оскільки запитують про основу буття людей.

Економічна наука змогла включити в розуміння свого предмета зв'язки у формах, які характеризують людську природу у філогенезі й онтогенезі діяльності. *Філософія економіки фіксує перехід від форм простої кооперації, яка забезпечує об'єднання людських зусиль, до форм, що визначають ускладнення, "примноження" якості діяльності в житті людини та речей, які їм служуть.* Такий підхід стає багато в чому вирішальним для суспільств, які вступають у постіндустріальну епоху. Він демонструє себе насамперед у сфері об'єднання економічних і духовних ідей. Лише *філософія економіки* робить цей підхід предметом спеціального методологічного аналізу, використовуючи його і для побудови відношень із спорідненими соціально-гуманітарними дисциплінами, і для прогнозування подальшої інтеграції різних форм людської життєдіяльності, орієнтованих на підвищення якості людського життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В античному світі глибоку увагу до соціально-економічних проблем виявили давньогрецькі мислителі. Саме в їхніх творах були висловлені перші думки про природу та походження економічного життя.

Давньогрецький філософ **Ксенофонт** розглядав господарсько-економічне життя як процес створення корисних речей, тобто споживчих вартостей. Він звернув увагу на значення розподілу праці, висловив думки про мінову вартість продукту поряд із його споживчою вартістю, визнав, окрім функцій грошей як засобу збагачення та накопичення скарбів, функцією їх обігу як капіталу. Саме Ксенофонт уперше увів у науковий обіг термін "**економіка**". Пізніше **Аристотель** уточнив це поняття. Він тлумачив економіку в двох значеннях: як сукупність споживчих вартостей **їх ремастіку** – мистецтво робити гроші.

Платон указував на суспільний розподіл праці як основний принцип побудови ідеальної держави. Він пропонував рівномірно розподіляти землі та житло, ввести заборону на продаж землі, володіння сріблом і золотом. Умовою добробуту держави філософ вважав відсутність у ній багатства та бідності.

Аристотель досліджував у сукупності такі явища суспільного життя, як товарне господарство, обмін, гроші, два види вартості, розподіл тощо. Він впритул підходить до визначення двох форм власності: одну з них називає природною, а другу – неприродною. Аналізуючи проблему грошей, вважав, що вони

функціонують як міра вартості і як засіб обігу. Причини загибелі держави він виводить із жадібності володарів, які зазіхають на суспільне добро.

Давньоримський стоїк **Сенека** вважав, що володіння багатством виправдано, якщо його розумно витратити на корисні для суспільства справи. Саме забуття людьми міри в майнових відношеннях, у потребах, відхід від природи, на його думку, є джерелом суспільних бід і нещастя.

В епоху середніх віків у межах теології філософ **Фома Аквінський** обґрунтував сутність і генезу власності. Приватна власність виникає з людського егоїзму, кінцева причина її виникнення – гріхопадіння людини. Справжній власник усього існуючого – **Бог**. Істинне багатство – в любові до Всевишнього. Володіння майном, капіталом, нерухомістю – хибне багатство.

У межах філософії Давнього світу і Середньовіччя утворювалися елементи філософії економіки. У ній знайшли відображення економічне життя людей, їх господарське буття, відношення власності, роль праці в розвитку суспільства.

Мета статті. Дослідити:

1. Предмет філософії економіки.
2. Гносеологічний аналіз економічної теорії.
3. Філософські принципи обґрунтування економіки.
4. Гуманістичний вимір економіки.

Виклад основного матеріалу. Філософія економіки, визнаючи суспільну взаємообумовленість різних типів розподілу та кооперування людської діяльності, перспективи її змін, вирішує не лише методологічне, але й *світоглядне завдання*. Вона задає систему координат, "малює" картини економічної реальності, виявляє орієнтири, завдяки яким людська особистість може визначити "моделі" своєї життєвої поведінки, створювати необхідні та різноманітні умови для свого існування й розвитку.

Економіка – не просто супутник, а й мета життя людини (як і спосіб її буття). Зупинити господарювання – це зупинити життя, причому зовсім не у фізично-біологічному розумінні, а в повному людському. Все життя людини – економічна діяльність. У тому числі й життя інтелектуальне, і пізнавальне, і мистецьке. Думка – момент господарювання, не кажучи вже про думку творчу, духовну, конструктивну. Можна сказати, що в людині є таке поєднання самої людини й економічного середовища, що неможливо відокремити економічне життя від життя морального; неможливо розділити існування людства на дві частини, відокремити в ньому життя від життя економічного.

Філософсько-економічну концепцію не варто підміняти пошуком кінцевого результату, не слід конкретну методологічну діяльність і вибудову економічного світогляду замінити готовою доктриною. Постановка питання про сучасний економічний розвиток передбачає врахування різних духовних “вимірів” економічного процесу. Адже особливість економіки сучасного суспільства виявляється через її взаємозв’язок із культурою, наукою, мораллю, ідеологією, філософією. Ідея економічного розвитку оформлюється в поглибленому осмисленні її гуманістичних, фундаментальних духовних основ.

Господарюючи, людина пізнає світ, себе, як і створює свій світ – культурний, неприродний. Господарювати – означає не лише виживати, але ще й творити, діяти продуктивно. Найвищий прояв господарювання – творчість. І одержане знання є також господарювання. Воно, як і взагалі життя, є необхідністю та закономірністю. Від Землі людина, вийшовши в Космос, так і не відірвалася. Людина – землянин, і Космос – його Земля. Все це вимагає осмислення. І не просто так, а в межах парадигми філософії економіки. Наше виявлення цих великих проблем є свідченням на користь філософського пізнання та міркування.

Філософія економіки забезпечує розгляд складної системи господарювання як багатовимірний, об’ємний світ, який є не лише феноменальним, але й сутнісним, світ, який не тільки сталий, а й перебуває в постійному розвитку. Філософський підхід дозволяє розглядати економічно-господарський світ “по вертикалі”, заглиблюючись у потаємне та піднімаючись над буденним, звичним, а не лише “по горизонталі”, “ковзаючи” на поверхні явищ. Господарський світ не позбавлений таємниць, він далеко не в усьому спрощено пізнається. Філософський підхід дозволяє дізнаватися про сокровенне, те, що не отримується ані досвідом, ані практикою, що виходить за межі точної (математизованої) науки, яке часто непідвладне людському уявленню. Саме філософія економіки може надати багатшу за змістом, а тому й більш адекватну картину реальності.

Сучасна філософія економіки орієнтована на особистість ще й тому, що вона розкриває її як силу, що забезпечує збереження та розвиток суспільства. У свою чергу суспільство звертається до філософії економіки, коли для нього не зовсім ясні перспективи розвитку, коли воно відчуває потребу в реформації системи соціальних зв’язків, які склалися, коли йому потрібні нові засоби для активізації людських сил, для

використання позаекономічних стимулів. Можна сказати ще й так: *Кому потрібна філософія економіки? Насамперед тому, для кого особистісна самореалізація є життєвою необхідністю. І тому, хто хоче щось зробити. І тому, хто хоче щось змінити в умовах свого існування.*

Філософія економіки має свій предмет вивчення. На основі загальнофілософських положень і принципів ця дисципліна спрямована на розгляд основ економічного буття як однієї з найважливіших сфер людського життя та суспільства. На відміну від економічних теорій, які вивчають конкретні прояви економічних феноменів, у центрі уваги філософії економіки знаходиться природа економічного життя, сутнісні сторони економічних явищ і процесів. *Філософія економіки як навчальна дисципліна покликана дати уявлення про найважливіші аспекти економіки, де відтворюються необхідні матеріальні умови існування людей.*

Зростання масштабів економічних процесів вимагають вироблення нового ефективного методологічного інструментарію з метою обґрунтування економічних законів. Адже, за свідченнями видатного економіста-мислителя сучасності **П. Самуельсона**, економіка – це більше мистецтво, ніж наука, і вона на півдорозі між мистецтвом і наукою. Успіх не в останню чергу залежить від інтуїції та випадковості, тому закони економіки (як і кожної науки) повинні відображати суть – *причинно-наслідкові зв’язки в досліджуваному предметі.*

Трансформація економічної системи характеризується виникненням нових, ще не вивчених економічних явищ. Існуюча мова науки не може дати їм адекватне пояснення й інтеграцію, що неминуче породжує нові труднощі. Виявилось, що їх “позитивне” розв’язання за допомогою емпіричного інструментарію є малопродуктивним і неконструктивним. Потрібен широкий, філософський погляд насамперед на стратегію трансформації суспільства, її механізми, закономірності, критерії, мету. Отже, теоретико-методологічна та світоглядна проблеми, що виникають у системах “філософія і економічні науки”, “філософія і економіка” актуальні та практично значущі. Серед них головною є проблема *предмета економічної науки.*

Важливим критерієм науковості філософія й економічна наука вважають наявність законів, які керують процесами, що досліджуються. Відповідно, економіка є наукою, оскільки її предмет становлять закони, які керують економіко-господарськими процесами. Отже, визнається

реальність існування економічних законів. Проблема економічних законів має велике значення для розв'язання не лише наукових, але й практичних проблем. Виділяються два основні постулати щодо цих законів:

- важливо, щоб вони були точно сформульовані, не залишали місце для вільної інтерпретації. Коли науковим твердженням можна надати математичної форми, вони набувають особливої цінності з пізнавальної та практичної точок зору;

- необхідно, щоб закони науки не були спрощеними, тобто не виходили за межі того, що всім відомо.

Економічні відносини є одним із видів людської діяльності і виконують певну функцію в культурі та суспільному житті. Із позицій системно-інтеграційного підходу вони утворюють цілісну реальність буття людини, тобто постають у вигляді системи "людина – економічний світ". Тим самим у філософському розумінні економічна наука отримує тривірневу організацію: верхній рівень – загальна економічна теорія (макроекономіка); середній – конкретна система економічних знань типу "економікс"; нижчий – емпірична економічна теорія.

Враховуючи складність господарського процесу та механізму загалом, економіці важко мати суворо сформульовані закони. Вони можуть розглядатися лише як предмет загальної економічної теорії, яка здійснює вплив на формування системно-цілісної економічної науки. На цьому рівні наукового пошуку неабияка роль належить філософії, адже економічна теорія покликана вирішити проблеми, що входять у коло інтересів філософії:

- об'єкт і предмет економічної науки;
- понятійно-категоріальний апарат економічної науки;
- спеціальна методологія економічних досліджень;
- теоретичні основи економічної науки (філософія, математика, теорія систем, соціологія, системотехніка).

Нині методологія оптимального дослідження предмета економічної науки покликана виходити з нової *геополітичної* парадигми, яка заснована на синтезі неklasичного та класичного підходів.

Якщо *неklasичний підхід* характеризується формулою – "неорганізована складність", то класичний – "організована простота". Їх поєднання зумовлює "синтетичну діалогічну парадигму", яка реалізується в новому системному підході. Його сутність не в запереченні традиційного системного підходу, а у

включенні в *системно-інтеграційний підхід*. У такому разі системний підхід за необхідності повинен забезпечити єдність суб'єкта й об'єкта дослідження. А це має місце лише тоді, коли об'єкт покладає суб'єкт і виступає немовби його властивістю. Звідси дослідження предмета економічної науки є філософське "схоплення" всієї множини економічних явищ в їхній реальній цілісності, організації, системності.

У світі існує криза сучасного типу мислення. Людство відчуває недовіру до картини світу, яка склалася. Економічна наука, тісно пов'язана з потребами людського суспільства загалом, вимагає утворення й універсальних законів.

Виникає комплекс проблем, серед яких на першому місці – проблеми філософського характеру. Насамперед, це розробка методології системно-інтеграційного підходу дослідження економічних систем. Сучасне бачення дійсності, вироблене філософською й економічною думкою в логіці нового типу мислення, дозволить відповісти на виклик часу та продуктивно освоїти світ – економічний, соціальний, політичний, культурний. Цьому кардинально сприяє філософія, яка озброює загальною методологічною стратегією вивчення економічних відношень. Вона постає й основним, універсальним зв'язком економічної науки та знання загалом. Оскільки економічне відношення є багатовимірним складно-цілісним утворенням, яке не може розмаїтися однозначно, то така багатовимірність може бути змодельована в усій повноті лише з урахуванням загальних вимог філософії.

Нині, в умовах широких творчих можливостей, які відкриті перед пошуковим філософським розумом, поєднання понять філософії і господарювання (економіки) вже не повинно викликати непорозуміння та принципового заперечення. Дискусія може йти лише про те, як кваліфікувати такі філософствування. Його предметом може стати кожне явище – не тільки економіка взагалі, але й її окремі форми – гроші, підприємництво, ринок тощо.

Найвище завдання філософії – розкрити за наявним, відкритим для нас прихований за ним світ. Момент філософствування є обов'язковим у кожній спеціальній науці, в тому числі й економічній. Філософія "прикріплюється" до господарства (економіки) ґрунтовно лише тоді, коли вона не бере "голий" факт господарювання в його чистій об'єктивності або навіть у вигляді теоретичного уявлення про нього, яке існує в спеціальній науці. Справжня філософія економіки

починається із запитання: “Як можливе господарство?” Тут “факт” господарства, його існування приймається як невідоме, що належить з’ясуванню, у значенні розуміння причин, остаточних основ, які покликали його до життя. “Філософ, – зауважує **Х. Ортега-і-Гассет**, – на відміну від будь-якого вченого береться за те, що само собою невідоме”. Характерний для філософії спосіб діяння в цих умовах полягає у тому, що вона надає невідомому явищу світоглядну орієнтацію – виступає зі свідомо сформульованим припущенням про його місце в усьому світовому універсумі та розгортає його в цілісну теоретичну систему. У цьому “наданні світоглядного значення” економічному явищу і полягає джерело, головний мотив, який живить власне філософію економіки, викликає її до життя, якою б не була його форма.

Процес власне філософствування розгортається всередині (що ми їх по-різному розуміємо) світових стихій – космосу, життя, духовності тощо. Для того, щоб “увійти” в ці стихії, необхідно спиратися на конкретні їх прояви. Не існує буття в абстракції, а є лише конкретне буття, яке без кінця визначається та ніколи до кінця визначене бути не може. Ось чому світове значення факту господарювання надає не сам філософ, а життєвий процес як такий, що виштовхує цей факт у положення його осмислення. Факт економічної діяльності у філософській інтерпретації домислюється до кінця, до останніх джерел. У такому смислі він позбавляється чисто об’єктивного статусу і має свої прояви у сфері духу (так само, як інші сторони людського буття).

Обґрунтування принципової можливості будувати філософську систему як філософію економіки (господарювання) можна проілюструвати, спираючись на образ “розумового вікна”, введеного **В.С. Соловйовим**. “Розумовим вікном” називається будь-яка ідея, що дозволяє споглядати з певного пункту загальний зв’язок явищ у світовому цілому – Універсумі. Ніхто не має безпосереднього доступу до цього цілого і не може охопити його одним “божественним поглядом”. Доля людини – дивитися на нескінчений світ із різних, багатьох “вікон”. Світ єдиний. Але оскільки до нього приходять різними шляхами, то неминує він уявляється багатоликим. Через це філософські системи можуть правомірно розрізнятися між собою залежно від своєї відправної позиції, щодо одного і того ж об’єкта з однаковою відданістю істині як ідеалу пізнання. Проте на основі різних точок орієнтування можна побудувати різні системи – як філософські, так і спеціально наукові.

Духовна сторона господарювання – певні “настрої”, “переживання”, “світовідчуття” – дають початок філософствуванню. **С.М. Булгаков** підсумовує його прояви в пануючому світогляді, який називається *економізмом*. Прикмети його він знаходить на всіх напрямках життєвого процесу: в прагненні до особистого збагачення; в почутті неволі буття; в напруженні господарської енергії, що знаходить однакове відображення і в розвитку науки, і космосу; в господарській природі культури; в розумінні багатства переважно в економічному розумінні; в непереборності трудової боротьби за життя тощо [1].

У філософській інтерпретації економізму “економічного матеріалізму”, який сповідує “чисте” господарство, з господарювання зовсім вилучена духовність, а разом із нею – індивідуальність, творчість, історія: все те, що складає властивості справжнього буття. Подібна стилізація господарства може бути придатною хіба що для потреб економічної науки та практичної орієнтації. В економічний кругообіг, немов у величезну реторту, втягується людина, суспільство, природа, культура, світ загалом. Це “економічна машина” не зважає на жодну логіку, крім своєї власної.

Філософія економіки має дві іпостасі. Одна з них звернена до філософії, а друга – до економічної науки. Кожна з них самостійна, тому потрібно уникати “змішування” філософії з економікою, оскільки це неминує спричиняє появу в останньої філософських амбіцій. Вона не знає своїх меж і схильна розглядати весь світ із позиції “чистої” економіки, але робить це недосконалим способом, оскільки її бачення скуте конкретними економічними формами. Вона хотіла б бачити світ таким, як він є, а дивиться на нього крізь “темні окуляри”, стилізуючи на свій кшталт. Це незаконне використання категорій економічної науки для пояснення влаштування світу складає сутність *економічного матеріалізму*, який є “філософською манією величі, що розвинулася з політичної економії” (**С.М. Булгаков**). Скована обмеженням горизонтом мислення, економічна наука сама собою не може самостійно створити та підтвердити свої методологічні передумови. Їх встановлює лише філософський аналіз, а потім вони вже переносяться в науку [1].

Якщо філософія, легко обминаючи відразу багато проміжних ланок, через свою природу підходить до постановки та розв’язання головного питання філософії економіки – про остаточну, загальну форму господарства, то економічна наука зі свого боку, підходить до нього з великими труднощами. Їй звичніше діяти індуктивно.

Загальна форма може виникнути тут лише як підсумок послідовної переробки великого емпіричного матеріалу, який охоплює, до того ж, всю історію науки. А це може зробити лише філософія.

Необхідність філософського аналізу економіки обумовлена і тим, що ми маємо справу не з її однозначним поняттям, а зі “світом економіки”. Традиційний образ однорідної економіки руйнується такими фрагментами економіки, як домашня економіка, державна економіка, адміністративні інститути, трудові відносини тощо. Розмаїття економік стало ледве не загальним пунктом опису сучасних реальностей. Нині є загально визнаним фактом те, що економічна реальність не виводиться з якоїсь однієї основи. Це відображається в укоріненості таких понять, як “змішана економіка”, “багатоукладна економіка”, “соціальне ринкове господарство” тощо. Усі вони вироблені спеціально для теоретичного вираження ідеї різнообґрунтованості сучасної економіки – узгодженості в ній ринкових і неринкових елементів, економічних і неекономічних. Багатовимірність економіки впритул підводить економічну думку до необхідності синтезу різних основ і вироблення для цього найбільш узагальнених, фундаментальних понять, за допомогою яких вона може оглядати всі прояви економічного розмаїття життя.

З цього зрозуміло, що передумови *політичної економії* (як науки, що претендує на світоглядне обґрунтування системи господарювання) виділяються в самостійну філософську систему – *філософію господарства*. Остання належить до філософії і лише частково “обслуговує” політичну економію, яка займається “*феноменологією*” господарства. Філософія економіки йде значно далі й глибше – до основ господарювання, які пов’язуються із загальною картиною світу, залучаючись тим самим у світогляд [8].

Для того, щоб сприймати навколишню дійсність економічно, необхідно і саму *економіку уявити в її універсальній, загальній формі*. Остаточний пункт універсалізації економічної форми – *економіка, яка ввібрала в себе увесь світ; світ взятий як економіка*. Тотожна дійсності економіка і є досконалою формою економіки, тому первинним для мислення цієї форми є образ дійсності загалом, її пограничних основ. А потім до нього підлаштовується економічний “факт”.

Роль філософії полягає в тому, що вона зазначає межу, до якої рухається економічне мислення – співпадання економіки зі світом.

Дійсна універсальність економіки – її буття у світі, нескінченність її зв’язків зі світом. Однак економічна теорія не може просто взяти філософське поняття економічної загальності готовим. У цьому випадку вона перетворилася б на різновид філософії. Звичайно, між філософією і науковим мисленням не існує певної раз і назавжди встановленої неперехідної межі. Економічна думка про остаточну для себе загальність вже є філософською і наближається до того образу економіки, якою вона є насправді. Це – реальний момент філософії в науці, економіці, але не її ціле.

Тому сумнівними виглядають намагання подати “внутрішньо економічне” філософське знання як самодостатню філософську систему, використовуючи його поза сферою свого виникнення і звичайно функціонування. Перенесення результатів економічного дослідження на інші сфери життя не може бути здійснене суто механічно. Останнє означало б незаконне перетворення економіки на різновид філософії, який *С.М. Булгаков* називає “*економічним матеріалізмом*”. Приклад – політична економія марксизму. Претензія економічного матеріалізму на роль “філософії історії”, “логіки історії” виявилася безпідставною [1].

Дійсно, жодна економічна схема не може передбачити прихід унікальних історичних подій і явищ. Політична економія компетентна судити лише в межах одного історичного відділу – історії руху економічних форм – і на цій основі може скласти побічне уявлення про *історичне* взагалі. Отже, марксова критика політичної економії зовсім не є філософією та й не може бути використана як така. Економічній науці взагалі в будь-якій своїй модифікації і не потрібно бути філософією. Хоча іноді і стверджується, наприклад, що політична економія є філософією економіки. Під цим розуміється, швидше за все, подання політичної економії в ролі найбільш узагальненого рівня теоретизування в економічній науці [2].

Вироблення будь-якої теоретичної схеми, яка передбачала б всю різноманітність дійсного економічного життя. Наблизитися до розв’язання цього завдання може лише сукупність теорій, які описують цю предметну галузь. *Значення загальної економічної теорії полягає в тому, що вона предметно розкриває вихідний, початковий образ економічної дійсності, який потім послідовно розвивається та конкретизується*. Цей образ є соціальною економікою. Його визначає й обґрунтовує *сучасна філософія економіки*.

Ні в кого не викликає сумніву той факт, що *економічне буття – це буття людини, яка акумулює в собі основні форми життєдіяльності, у тому числі економічну*. Саме вона є сукупним носієм економічної системи загалом, відтворюючи в цілісному неподільному вигляді економічне життя. Економіка завдяки людині стає універсальною, єдиною матеріально-духовною сферою, через яку особистість реалізує себе як цілісність.

У межах економічного процесу нині постає питання: “*А чи є економічна наука наукою про людину?*”. Така постановка проблеми людини в економічній науці визначає її взаємовідносини з філософією та іншими соціальними науками. Прагнення будь-яких зв’язків економічного процесу буде не новим, якщо вони не піднімаються до *рівня взаємодії людських індивідів*.

Пояснення економічного суспільства через абстрактні, загальні схеми, психологічні мотиви, матеріально-цільову спрямованість економічної діяльності людини почало відходити на другий план. До цих очевидних помилок тісно прилягає положення про первинність зовнішнього опису економічного буття людей щодо їхнього власного розуміння. Адже в такому разі економічний аналіз може абстрагуватися від внутрішніх спонукальних мотивів економічної поведінки людей і зосередитися на поясненні економічних законів зв’язків, структур.

Філософсько-економічна думка ХХ ст. сформувала уявлення про те, що соціально-економічні форми не можуть модифікуватися як чисто зовнішні щодо людини; трансформації, зміни, розриви соціально-економічних зв’язків проходять по “живому тілу” безпосереднього людського буття, ламаючи долі та життя мільйонів людей. Подолання соціально-економічних криз, викликаних змінами суспільних форм, також підтвердило їхній зв’язок і залежність від характеру та змісту життя індивідів: форми зовнішньої організації суспільного життя стабілізуються лише тоді, коли вони здобувають внутрішню опору в бутті та мисленні людей. Тобто тоді, коли вони зміцнювали “зовнішність” свого існування формами реалізації сил, здатностей, інтересів людських індивідів.

Осмилення цієї проблематики виявило “еволюційний” смисл цих форм позабіологічних засобів нагромадження, об’єднання та нарощування людських діяльних сил, виділення їх із безпосереднього індивідного буття людей у зовнішні сфери їхньої діяльності. Визначився ширший погляд на еволюцію самих соціально-

економічних форм, на їх розмаїття, на можливості їх поєднання та трансформацій, на їхній корінний зв’язок із процесам безпосередньої самореалізації особистостей. На зміну погляду, який розглядав буття людей залежно від соціально-економічних форм (марксизм), прийшло розуміння економічних форм як *форм відтворення та розвитку буття людей* [2]. Таким чином:

- економічний процес (функціонування та розвиток економіки), виникнення і дія економічних законів насамперед залежить від буття людей, від сукупності форм їхніх самовираження та самореалізації;

- формування економічної системи означає перехід від безпосередніх економічних зв’язків між людьми до їхніх опосередковано-предметних взаємозв’язків, які передбачають їх *індивідуальну незалежність*, – і до зв’язків, обумовлених власним розвитком людини;

- під час економічної діяльності людини з’являються соціально-духовні якості та властивості предметів, речей, які включені в економічну діяльність і створені нею. Виявляється здатність цих предметів бути охоронцями людського досвіду та культури. Це підтверджує економічне буття предметів як результатів економічної діяльності людини.

Ми маємо справу із ситуацією, в якій філософія й економічна теорія не лише взаємозв’язані, але й часто ізольовані в науково-пізнавальному процесі одна від одної, виступаючи як два різні види пізнання. Існуюча нині розірваність за спеціалізованими дисциплінами (філософія, культурологія, економіка та політична теорія тощо) по суті є “розривом” її буття на фрагменти життєвого процесу, які органічно не пов’язані між собою. Основні зв’язки індивідів по засобах, результату їхнього буття не відповідають цим дисциплінарним розподілам, а навпаки, замінюються штучно сконструйованими зв’язками. Власне, ми маємо справу з двома суспільствознавствами: одне, яке вивчає соціальне життя відповідно до стандартів наук про “природу”, тобто через “призму” загальних законів, а інше – сфокусоване на усвідомленні індивідуальних форм людської діяльності. Створення *нової філософії економічної науки повинно об’єднати загальні характеристики економічного буття з конкретними інтересами, прагненнями індивідів, їхнім предметним самоствердженням у суспільному житті*. Людина в цій новій науці розуміється як носій, суб’єкт діяльних сил, який володіє можливостями докладати ці сили до вирішення різних життєвих завдань. Це досить актуально

нині, оскільки потрібно вважати новий статус людини, котрий *К. Ясперс* характеризував як “діловість”. “Внутрішню позицію людини в цьому технічному світі, – говорив мислитель, – називають діловістю. Від людей чекають не міркувань, а знань, не роздумів про сенс, а вмілих дій, не почуттів, а об’єктивності, не розкриття дій таємничих сил, а ясного встановлення фактів. Повідомлення мають бути висловлені стисло, пластично, без будь-яких сентиментів. Усебічність заперечується, вимагається конструктивна думка, не розмови, а просто повідомлення фактів. Усе існує спрямоване до скерованості та правильного влаштування”.

Об’єктом вивчення такої науки буде економічне життя суспільства як процес діяльності людей, який розгортається в часі та просторі індивідуально-загальної економічної форми їхнього буття як у минулому, так і в сучасному і майбутньому.

Тип суспільної будови залежить від характеру діяльності людей на певному етапі історії. Через це історію цивілізації можна поділити на три великі епохи: *доекономічна* – основний тип діяльності – передоекономічний, який дозволяв людині протистояти природі в боротьбі за виживання; *економічна* – заснована на праці як усвідомленій діяльності зі створення комфортного та безпечного середовища буття; *постекономічна* – її перші ознаки почали заявляти про себе в останні десятиріччя насамперед зміною характеру діяльності людей.

Із проблемою людини як суб’єкта економічної діяльності тісно пов’язана проблема людини як суб’єкта економічного процесу. Діяльність людей як форма реалізації їхніх сил, як ускладнено розчленований та поєднаний зв’язок утворює все нові “композиції” людських здібностей, їхніх втілень, умов, засобів здійснення тощо. Кожне наступне покоління вступає в життя з іншим, ніж у попереднього, “запасом” та обсягом людського досвіду. Воно змушене виробляти нові форми його освоєння і самореалізації. Останнє є не додатком до предметних і зовнішньосоціальних перетворень, а внутрішньою умовою, рушійною силою і мотивом їх здійснення. Якщо спочатку ми пов’язували розуміння проблем економічного процесу з діяльністю людей, то нині стоїть завдання тлумачення їхньої діяльності як самореалізації.

Економічний процес – певна послідовність стадій, станів, моментів, подій. Вони відбуваються в діяльності та взаємодії людей, вони утворюють “поле” зростання людських сил,

а речі виявляються закріпленням, втіленням цих подій і передумовами їх відновлення. У процесі самореалізації здійснюється *самопізнання* людей, яке забезпечує збереження, стійкість економічного процесу. Зміна речей виявляється функцією від самозміни людей. Отже, відтворення та трансформація економічного процесу забезпечується зростанням людських сил, а не логікою речей. Предметні форми в певних економічних ситуаціях можуть знівечувати сили індивідів, але не можуть їх підмінити.

Людська самореалізація постійно переступає межі функціональної структурності економічного процесу, створюючи передумови для нових форм поєднання діяльності соціальних індивідів. У цьому аспекті самореалізація індивідів виявляється головним імпульсом і мотивом, який долає задану розмірність економічного процесу. Це сприяє еволюції всіх соціальних форм, які діють і в людському, і в предметному бутті, задіяному в діяльності людей. Змінюючи стандарти своєї поведінки, люди наближаються до розуміння багатовимірності світу речей, невичерпності речей їхніми соціальними функціями.

Самореалізація як суб’єктивна орієнтація є процесом, що забезпечує постійне наповнення економіки живими людськими силами. Це “серцевина” економічного процесу, взаємодії та розвитку людських здібностей, які забезпечують пульсацію людської діяльності. Її предметні форми можливі як форми діяльності лише за їх наповнення самореалізацією індивідів. Таке наповнення економічного процесу змістом людської самореалізації – умова, без якої він просто неможливий.

Самореалізація людини носить *предметний* характер, але не потрібно зводити її до простого зв’язку “людина – річ” або *споживання* людиною якихось предметів. Діяльність індивіда з предметом *комунікативна*, тобто в ній прямо чи приховано присутні схеми людських взаємодій. Проте й комунікативність людей може бути *прямою* чи *неявною, опосередкованою*. Саме у своєму предметному бутті індивід виявляється зв’язаний через засоби життя та діяльності з багатьма людьми, в прямі контакти з якими він ніколи не вступав.

“Тяжіння” людини до предмета детерміновано прихованими або виявленими (як у творах майстра) у формі предмета людськими якостями, тому контакт індивіда з предметом є, власне, спілкуванням з іншою людиною, її контактом із людськими силами, акумульованими або перетвореними в предметі. Це – межа, яка виявляє специфіку, багатовимірність людської

діяльності. Виявлення, використання та модифікація в предметі соціально-економічних якостей тому і можливі, що в силах і здатностях людського індивіда з самого початку існує його взаємозв'язок з іншими людьми, його спілкування з ними є формою реалізації цих сил і здатностей.

Людські предмети – це застигли форми соціально-економічних взаємодій, форми людського спілкування, які об'єднують бажання, вміння та сили людей. Вони виявляють цю “метафізичну здатність”, щойно потрапивши у живий рух діяльності, вони розкривають свою багатовимірність, включаючись у життєвий шлях особистості.

Економічні теорії – це певний спосіб (виражений у теоретичній формі) взаємозв'язку людини, групи, суспільства й адекватними цим гуманістичним цінностям відповідних умов їх існування та розвитку. Це певний спосіб діяльних комунікацій між людьми, що відобразився в економічній формі. Його основне завдання – створити відповідні економічні умови для самореалізації людиною всіх своїх соціальних можливостей.

Висновки. Процес формування особистості показує, що нині схема, яка передбачає детермінацію індивіда середовищем, втрачає свій сенс. Вирішальною стає *самодетермінація* особистості, яка “зв'язує” різні зовнішні впливи на людину, перетворюючи їх, надаючи їм форму продуктивного, соціально-значущого результату. Самодетермінація, власне, і виявляється найважливішою ознакою особистості, підтвердженням її організуючої та реорганізуючої ролі в соціально-економічних структурах.

Самодетермінація та її наслідок – самореалізація – підкреслюють процесуальність особистісного буття. Самореалізація не зупиняє процес на особистості, не замикає його на прийнятих нею нормах. Навпаки, відкриває,

спрямовує особистість до співробітництва, спілкування, усвідомлення. Особистість не просто вибирає з того, що їй пропонує група, корпорація, субкультура, вона вибирає з позицій своїх можливостей та їхніх реалізацій, вибирає не результати, а засоби діяльності, не “речі”, а процеси, не стандарти, а умови для застосування своїх сил. Свідомість тоді працює як усвідомлення, коли її пізнавальна компонента виявляється включеною в розуміння буття і діяльності інших суб'єктів, особливостей їхніх позицій і прагнень. На “перехресті” різних усвідомлень, установок, прагнень і визначається важливість предметних засобів людського буття, сенс логіки речей.

1. Булгаков С. Н. *Философия хозяйства*. – М.: Наука, 1990.

2. Вебер М. *Протестантская этика и дух капитализма // Избр. произведения*. – М., 1980.

3. Дункан Дж. *Основополагающие идеи в менеджменте*. – М., 1986.

4. *Экономическая теория на пороге XXI века*. – М., 1998.

5. Кейнс Дж. *Избранные произведения*. – М., 1993.

6. Манхейм К. *Диагноз нашего времени*. – М., 1994.

7. Макконел К. Р. *Экономика*. – М., 1992.

8. Осипов Ю. М. *Опыт философии хозяйства*. – М., 1980.

9. Сен А. *Об этике и экономике*. – М., 1986.

10. Скотний В. Г. *Раціональне та ірраціональне в науці і освіті*. – Львів, 2003.

11. Скотний В. Г. *Філософія: історичний і систематичний курс*. – К.: Знання України, 2005. – 576 с.

12. Сорос Дж. *Кризис мирового капитализма: Открытое общество в опасности*. – М., 1999.

13. *Философское сознание: драматизм обновления*. – М., 1991.

В КОЖНІЙ ФРАЗІ – ДУМКА

“Сутність речей не полягає в сліпому бажанні жити; жити – це означає розповсюджуватися, рости та перемагати: вірніше буде сказати, що сутність речей є сліпим бажанням влади, і всі явища, які здійснюються в людській думці, мають бути розтлумачені, як прояви цього бажання”.

Ф. Ніцше